

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Б. М. Юнусалиев атындагы Тил илими институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңештин эксперттик комиссиянын мүчөсү, профессор, филол. ил. докт., Б.Осмонов ат. Жалал-Абад мамлекеттик университетинин профессору М. И. Мирзахидованын Осмонова Айгул Сейдакматовнанын “Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу” деген темада 10.02.01-кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине

КОРУТУНДУСУ

1. Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши. Осмонова Айгул Сейдакматовнанын “Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу” аттуу кандидаттык иши диссертациялык кеңештин багытына, ал эми изилдөө ишинин мазмуну, концептуалдык негизи 10.02.01. – кыргыз тили адистигине дал келет.

2. Изилдөөнүн максаты – көркөм чыгармадагы өтмө маанилүү сөздөрдүн табиятын аныктап-тактоо; бир жана көп маанилүү сөздөр менен салыштыруу, көркөм тексттеги өтмө маанилүү тилдик каражаттардын колдонулушу, образ жаратуудагы функциясы, көп кырдуулугу, стилистикалык кызматын изилдөө иштин негизги максаты болуп саналат.

Бул максатты жүзөгө ашырууда төмөнкүдөй милдеттер коюлуп, аткарылган:

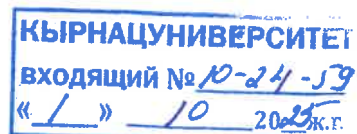
1) көркөм чыгарманын тилине жана өтмө маанилүүлүккө байланыштуу илимий адабияттарга сереп салып, аларга карата жекече көз караштарды билдирүү;

2) коюлган объектинин илимий багытын так жана туура сыпаттап-териштирүүдө анын илимий-методологиялык негизин аныктап алуу;

3) кыргыз тилиндеги бир, көп жана өтмө маанилүү сөздөрдүн өз ара байланыштуулугун, жалпылыгын, өзгөчөлүктөрүн белгилөө;

4) өтмө маанилүү тилдик каражаттардын функциясын көркөм чыгармалардын материалдарынын негизинде талдоого алуу, анализдөө;

5) көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын стилистикалык мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүү.

Изилдөөнүн объектиси катары кыргыз макалдарындагы, табышмактарындагы, эпосторундагы, поэзиялык жана прозалык чыгармаларындагы өтмө маанилүү тилдик каражаттар алынган, ал эми изилдөөнүн **предмети** катары көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттарды, алардын аткарган милдет-кызматтарын илимий-теориялык негизде талдоо, сыпаттап териштирүү түзгөн.

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу

Диссертациянын **актуалдуулугу**. Тилде, кепте маанилик функцияларды аткарган тилдик каражаттар колдонулбай койбойт. Антоним, синоним, омоним тилдик кубулуштарынан сырткары, алардын түз жана өтмө мааниде колдонулуш мүмкүнчүлүктөрүнүн кеңдиги, өтмө мааниде ойду таасирдүү, угумдуу, көркөм жеткирүүдөгү ык-амалдарынын ар түрдүүлүгү ж.б. кыргыз лингвистикасындагы олуттуу маселелерден болуп саналат.

Өтмө мааниде туюнтулган ой кыргыз тилинин мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн бирин шарттап турат. Кыргыз тили илиминде көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын (сөздүн, фразеологизмдин, сөз айкашынын, сүйлөмдүн) колдонулуштары, аткарган милдеттери, туюндурулуш жолдору, стилистикасы боюнча атайын изилдөөлөр жок. Ушул өңүттөн алганда, коюлган маселе **диссертациялык иштин актуалдуулугун** көрсөтүп турат.

Диссертацияда коюлган милдеттердин ар бирин чечүү зарылдыгын негиздөөдө илимий адабияттардагы маалыматтарды сындап талдоо жүргүзүүнүн даражасы жана толуктугу

1-натыйжа. Көркөм чыгарманын тилине жана өтмө маанилүүлүккө байланыштуу илимий адабияттарга сереп салынган: жалпы тил илиминдеги окумуштуулардын көркөм чыгармадагы тилдик бирдиктердин тыбыштык колдонулушунан тартып, лексикалык, семантикалык, грамматикалык, ошондой эле, тексттик түзүлүш өзгөчөлүктөрүнө чейинки маанилик функцияларын изилдөө аркылуу чыгарманын көркөм-эстетикалык мазмунуна көңүл буруп аткарган изилдөөлөрүнө талдоо жүргүзүлгөн. Кыргыз тил илиминде көркөм чыгарма тилинин изилдениш абалына жана илимий адабияттарга сындап талдоо жүргүзүү толук эмес (I:1.1, 1.2; 2.1, 2.2).

2-натыйжа. Кыргыз тилиндеги бир, көп жана өтмө маанилүү сөздөрдүн өз ара байланыштуулугун, жалпылыгын, өзгөчөлүктөрүн жарым-жартылай белгилеген (III: 3.1, 3.2).

3-натыйжа. Өтмө маанилүү тилдик каражаттардын функциясын көркөм чыгармалардын материалдарынын негизинде талдоого алып изилдегени жана анализдегени негиздүү (3.3, 3.4, 3.5).

4-натыйжа. Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын стилистикалык мүмкүнчүлүктөрүн көрсөткөнү негиздүү (IV: 4.1, 4.2).

Жогоруда көрсөтүлгөн маалыматтардын негизинде диссертант тарабынан жүргүзүлгөн илимий изилдөөнү актуалдуу деп корутундулоого болот.

3. Илимий натыйжалары.

Диссертацияда өтмө маанилүү сөздөрдөн сырткары, бир маанилүү жана көп маанилүү сөздөр деген лингвистикалык түшүнүктөрдүн ортосундагы принципалдуу айырмачылыктарын чечмелөөгө алынышы, өтмө маанилүү тилдик каражаттын сөздүн жеке керт башына тиешелүү болгон туруктуу лексикалык мааниден чыгып, ойду образдуу, көркөм билдирүү максатында колдонулушу жана өтмө маанилүү сөздөрдүн бул багыттагы мүмкүнчүлүктөрү кеңири экендиги, анын табияты контекстке көз каранды болуп саналат. Демек, синтаксистик негизде гана аныкталышы, көркөм чыгармадагы ойдун берилишине, максат-милдеттерине, мүдөө-талаптарына ылайык, башка тилдик каражаттар менен өз ара синтаксистик байланышкатыштын негизинде сөз маанилери өзгөрүп турары, өтмө маанилүү сөздөр ооштурулган маанилерге негизделери, мындай шартта ар кыл функцияларга ээ болорун көркөм чыгармалардын материалдарында талданганы, ошондой эле, көркөм чыгармадагы образдуулукту, эмоционалдык-экспрессивдүүлүктү, таасирдүүлүктү, угумдуулукту шарттоодо фразеологизмдердин аткарган ролу өзгөчөлүү болору факты-материалдардын мисалында далилдөөгө алынганы, өтмө маанилүү сүйлөмдөр тексттин көркөмдүүлүгүн арттыруучу бир фактор катары кызмат өтөрү жана тексттең тышкары өз алдынча колдонулганда да, алардагы өтмө маанилүүлүк ачык байкалып турары белгиленген.

3.1. Иштин илимий жаңылыгы: Кыргыз тили илиминде биринчи жолу өтмө маанилүү тилдик каражаттардын кеңири планда изилденип жатышы иштин илимий жаңылыгын түзөт. Көркөм чыгарма табиятын шарттоочу факторлордун бири катары фактылардын негизинде ачыкталышын, өтмө маанилүү тилдик каражаттардын ички маанилик функцияларынын тереңдетилип аныкталышын, контексттеги маанилик туюмдарынын кеңирилигинин далилденишин, алардын стилистикалык-семантикалык мүмкүнчүлүктөрүнүн көрсөтүлүшүн илимий жаңылык катары эсептөөгө болот.

3.2. Диссертацияда берилген илимий натыйжалардын ишенимдүүлүгүн негиздөө.

1-натыйжа негиздүү, анткени көркөм чыгармалардын материалдарынын негизинде өтмө маанилүү тилдик каражаттардын табияты, функциясы, мүнөздүү өзгөчөлүктөрү, колдонулуш ык-амалдары, башка тилдик каражаттар менен синтаксистик байланыш-катыштары ж.б. маселелери көптөгөн окумуштуулардын эмгектеринде мурдатан тартып азыркы күнгө чейин сыпатталып-териштирилип, иликтөөгө алынып, диссертанттын өз алдынча көз карашы менен анализдөөнүн негизинде изилденген.

2-натыйжа. Ынанымдуу, себеби кыргыз тилиндеги көп жана өтмө маанилүү сөздөрдүн өз ара байланыштуулугу, жалпылыгы, өзгөчөлүктөрү ачыкталган. Көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттардын функциялары, көркөм тексттеги эмоционалдык-экспрессивдик мүнөздүү, образдуулукту шарттоодогу ролу жана өтмө маанилүү сөздөрдүн башка маанилер менен катар коюлуп салыштырылышы белгиленген.

3-натыйжа негиздүү жана ишенимдүү. Өтмө маанилүү тилдик каражаттардын функциясын көркөм чыгармалардын материалдарынын негизинде талдоого алынган. Көркөм чыгармалардагы функционалдык-семантикалык, эмоционалдык-экспрессивдүүлүк, айтымдык жана башка маселелери изилдөөгө аракет жасалган. Өтмө маанилүү тилдик каражат синтаксистик негизде гана аныкталышы талдоого алынган. Көркөм чыгармадагы ойдун берилишине, максат-милдеттерине, мүдөө-талаптарына ылайык, башка тилдик каражаттар менен өз ара синтаксистик байланыш-катыштын негизинде сөз маанилери өзгөрүп турары, өтмө маанилүү сөздөр ооштурулган маанилерге негизделери, мындай шартта ар кыл функцияларга ээ болору көркөм чыгармалардын материалдарында талданган.

4-натыйжа ишенимдүү жана негиздүү. Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын стилистикалык мүмкүнчүлүктөрү, чоң, анткени өтмө маанилүү сөз айкашы сүйлөмдүн мазмунун көркөм берүүдө активдүүлүктү шарттап турары, ойду тереңдетүү, күчөтүү максатындагы тилдик каражаты кызматын аткаруусу, көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттары ойдун туюндурулушун күчтүү, таасирдүү берүүнүн психологиялык негизи болоору ачыкталган. Өтмө маанилүү сүйлөмдөр тексттин көркөмдүүлүгүн арттыруучу бир фактор катары кызмат өтөөрү жана тексттен тышкары өз алдынча колдонулганда да, алардагы өтмө маанилүүлүк ачык байкалып тураары белгиленген.

3.3. Иштин теориялык мааниси.

Өтмө маанилүү тилдик каражаттардын кеңири планда изилдениши т.а. көркөм чыгарма табиятын шарттоочу факторлордун бири катары фактылардын негизинде ачыкталышы, өтмө маанилүү тилдик каражаттардын ички маанилик функцияларынын тереңдетилип аныкталышы, контексттеги маанилик туюмдарынын кеңирилигинин далилдениши, алардын стилистикалык-семантикалык мүмкүнчүлүктөрүнүн көрсөтүлүшү –көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттардын функциялары, көркөм тексттеги эмоционалдык-экспрессивдик мүнөздүү, образдуулукту шарттоодогу ролу жана өтмө маанилүү сөздөрдүн башка маанилер менен катар коюлуп салыштырылышы жана алардан жекече көз караштагы бүтүм-жыйынтыктарды чыгарылышы, көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттардын берилиши, туюндурулуш жолдорунун аныкталышы сыяктуу маселелердин кыргыз тилинин факт-материалдарынын негизинде изилдениши кыргыз тил илимине чоң салым кошот.

3.4. Квалификациялык белгилерге туура келиши.

1. *Диссертациянын жыйынтыктарынын мүнөзү*

1.1. Илимдин тийиштүү тармагы үчүн олуттуу мааниге ээ маселелеринин жаңы чечилиши.

1.2. Илим чөйрөсүнө жана темасына жараша өлкөнүн экономикасы үчүн олуттуу мааниге ээ илимий жактан негизделген техникалык, социалдык экономикалык же технологиялык иштеп чыгууларды баяндап берүү.

2. *Диссертациянын жыйынтыктарынын жаңычылык деңгээли*

2.1. Жыйынтыктары жаңы деп эсептелет.

2.2. Айрым жыйынтыктары жаңы эмес.

3. *Диссертациянын жыйынтыктарынын баалуулугу*

3.1. Өтө жогору

3.2 Жогору

3.3 Канааттандырарлык

4. *Диссертациянын темасынын пландуу изилдөөлөр менен байланышы*

4.1. Тема мамлекеттик программага же эл аралык изилдөөлөрдүн программасына кирет.

4.2. Тема тармактык программага, илимдер академиясынын же уюмдун тематикалык планына кирет.

4.3. Демилгелүү иш.

5. *Прикладдык мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын пайдалануу деңгээли*

5.1. Мамлекеттер аралык деңгээлде (лицензиялар сатылган).

5.2. Тармактар аралык деңгээлде.

5.3. Тармактын масштабында.

5.4. Уюмдун (ишкананын) алкагында.

6. Прикладдык мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын кеңири пайдалануу боюнча сунуштар:

6.1. Кеңири пайдаланууну талап кылат.

6.2. Кеңири пайдаланууну талап кылбайт.

4. Алынган натыйжалардын практикалык мааниүүлүгү.

Изилдөөдөн алынган тыянак-натыйжаларды лексикология жана стилистика дисциплиналары боюнча лекциялык курстарды, семинардык сабактарды жана атайын курстарды өтүүдө пайдаланууга болот. Диссертациянын тыянактарынан түшүндүрмө жана поэтикалык сөздүктөрдү түзүүдө баалуу материал катары пайдаланууга болот. Кыргыз тили илиминин теориялык базасына салым киргизүү менен, лексикология, семасиология багытындагы кийинки эмгектерге таяныч болот. Изилдөө ишинен алынган жыйынтыктардан аталган багыттар боюнча окуу куралдарын, жумушчу программаларды, лекциялык курстардын тексттерин даярдоодо теориялык материал иретинде колдонууга болот.

5. Диссертациянын негизги жоболору, натыйжалары жана корутундуларынын жарыяланышы, тастыкталышы.

1. Осмонова А. С., Ч. Айтматовдун "Саманчынын жолу" повестиндеги өтмө маанилүү сөз жана сөз айкаштарынын колдонуу өзгөчөлүктөрү. [Текст] / А.С. Осмонова // КУУнун "Жарчысы". – 2018. -119-122-бб.

2. Осмонова А. С., Kyrgyz Lexicography in the 20th-21st Centuries. [Текст] / А.С. Осмонова // Open Journal of Modern Linguistics. – Wuhan, 2021. – Vol.11, № 5. – P. 719-726-бб. <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=111882>

3. Осмонова А. С., Взаимосвязь синонимов с переходными словами. [Текст] / А.С. Осмонова // Бюллетень науки и практики. – Нижневартовск, 2021. – Т. 7, № 12. – С. 409-414. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47469572>

4. Осмонова А. С., Некоторые вопросы о способах формирования слов с переносным значением и словосочетаний. [Текст] / А.С. Осмонова // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – Новосибирск, 2023. – № 4-3 (79). – С. 177-181. <https://elibrary.ru/item.asp?id=53810911>

5. Осмонова А. С., Өтмө маанилүү сөздөрдүн синонимдер менен өз ара катышы. [Текст] / А.С. Осмонова // Ош мамлекеттик университетинин "Жарчысы". – 2021. – Т. 1, № 4. – 501-507-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=46499988>

6. Осмонова А. С., Ч. Айтматовдун "Жамийла" повестиндеги өтмө маанилүү сөз жана сөз айкаштарынын колдонулуу бөтөнчөлүктөрү. [Текст] / А.С. Осмонова // Вестник КГУ им. И. Арабаева 2024 №4, 837-843-бб.

<https://elibrary.ru/item.asp?id=79723143>

7. Осмонова А. С., Кыргыз тили илиминде көркөм чыгарма тилинин изилдениши. [Текст] / А.С. Осмонова // ISSN 1694-5220. Наука. Образование. Техника, 2024. №3. 133-139-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=77669778>

8. Осмонова А. С., Изучение языковых средств переносного значения в кыргызской науке. [Текст] / А.С. Осмонова // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. ISSN 2500-1000. №1-2. 131-134-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_80352107_13861367.pdf

6. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Автореферат толугу менен диссертациянын мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максаттарына жана милдеттерине, жүргүзүлгөн изилдөөлөргө, алынган жыйынтыктарга дал келет. Авторефераттын кыргыз, орус, англис тилдеринде резюмеси бар.

7. Диссертациянын мазмунунда кездешкен айрым кемчиликтер.

1. Диссертация жана авторефератта кээ бир мүчүлүштүктөр жолугат, мисалы, авторефераттын 10-бетинде Ж. Мамытовдун “Көркөм чыгарманын тили” (1990) эмгеги деп жазып баратып, Б. Усубалиев бул эмгегинде көркөм чыгармадагы тилдик каражаттарды тереңден андап түшүнүп, кеңири аспектиде “иликтеп-жиликтеп” бере алган, деп улантып кетет. Мындай көрүнүш диссертациядан да орун алган.
2. **Жалпы тил илиминде өтмө маанилүү тилдик каражаттардын изилдениши** бөлүмүндө изденүүчү **жалпы тил илиминде өтмө маанилүү тилдик каражаттарын** изилдеген илимпоздордун алып барган изилдөөлөрү боюнча маалыматтарды (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Ариутунова, Н. И. Бахмутова ж.б. өңдүү окумуштуулардын эмгектеринде камтылган жана буга карата атайын илимий-теориялык негиздеги макалалар жарыяланган...) берүү менен чектелип калган, өзүнүн жеке тыянактары жок. (дисс. 38-44- б.)
3. Пайдаланылган адабияттарды иреттөө зарыл: кээ бир адабияттар туура эмес жазылган, мисалы, 8, 9, 62 (**Жумагул к А.** Кыргыз макалдарындагы көп маанилүү сөздөрдөрдүн лингвостилистик (эмнеси???) [Текст] / Жумагул к А. – Бишкек, 2023. – 146 б.); 82 ж.б.
4. Диссертацияда стилдик, орфографиялык, пунктуациялык каталар кездешет: лигвопоэтикалык (18), Усубалиев Б. лингвостилистик (160) ж.б.

8. А.С. Осмонованын диссертациялык иши үчүн сунушталган жетектөөчү мекеме жана расмий оппоненттер.

Жетектөөчү мекеме: Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Гуманитардык факультетинин филология бөлүмү сунушталат. Дареги: 720044, Бишкек шаары, Жал кичи району, Тыналиев көчөсү, 30-43.

Расмий оппоненттер:

Кенжебаев Даирбек Орунбекович – филология илимдеринин доктору, доцент, Эл аралык Ала-Тоо университетинин лингвистика кафедрасынын профессору

Эмгектери:

1. Котормонун илимий-теориялык негиздери. Илимий монография. – Бишкек, 2014 (25,5 б.т.).
2. Тилдин философиясынын айрым маселелери (окуу куралы). – Бишкек, 2024.
3. Принцип относительной переводимости // Проблемы современной науки и образования. №29 (71). – Иваново, 2016. 51-53-бб.
4. Лексикадагы микросистемалардын иерархиясы // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. №2-Бишкек. –2022. Стр. 303-306.
5. Коммуникативные функции паралингвистических средств (цвет и шрифт) в структуре креализованного текста // Вестник КРСУ. 2024. Т. 24. № 10. С. 99-110.

Бакирова Гүлжан Коккозовна - филология илимдеринин кандидаты, доцент, Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын башчысы

Эмгектери:

1. Ч.Айтматовдун чыгармаларында антитеза кубулушунун фразеологизмдер аркылуу берилиши // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Б., 2024. №1. 328-332-бб.
2. Фразеологизмдердин диний, мифтик түшүнүктөрдү чагылдыруу функциясы // К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун илимий басылмасы.-Ж-А., 2024. №2.
3. Көчмөн турмушка байланыштуу айтылган фразеологизмдер // Кыргыз Республикасынын УИА Кабарлары. №2. – Б., 2022.
4. Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин семантика-функционалдык жана структуралык өзгөчөлүктөрү (монография). - Бишкек, 2018. 10, 75 б.т.
5. Фразеологизмдер – лексикографиялык каражаттар // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - Б., 2016. №3. 218-221-бб.

9. Диссертациянын Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиянын окумуштуулук даражаларды ыйгаруу боюнча жобосуна дал келиши.

Жыйынтыктап айтканда, **Осмонова Айгул Сейдакматовнанын “Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу”** аттуу диссертациялык иши 10.02.01. – кыргыз тили илими адистигине туура келет. Диссертациялык иштин темасы актуалдуу, алынган жыйынтыктары далилдүү, теориялык жана практикалык мааниге ээ болгон маселелерди камтыган жана кыргыз тил илими үчүн зарыл болгон илимий эмгек болуп саналат. Диссертациялык иш КРдин Президентине караштуу УАКтын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп берет. Диссертацияны жогоруда белгиленген сунуш-пикирлерди ылайыгына жараша карап чыгуу менен 10.02.01. – кыргыз тили адистиги боюнча Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Б. М. Юнусалиев атындагы Тил илими институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңешине коргоого кабыл алууга сунуштайм.

**Эксперттик комиссиянын мүчөсү, профессор,
филология илимдеринин доктору,
Б.Осмонов ат. Жалал-Абад мамлекеттик
университетинин “Кыргыз тили жана адабияты”
кафедрасынын профессору**

М. И. Мирзахидова

10.09. 2025-ж.

**Эксперттик комиссиянын мүчөсүнүн колун тастыктайм:
Окумуштуу катчы,
филология илимдеринин доктору, доцент**

С. К. Каратаева

**Окумуштуу катчынын колун тастыктайм:
КБнын башчысы**

А. Жайнакова

